

602024

h o m e l a n d s

R d o

V v

E E i

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Glavni urednici / Editors-in-Chief
Kristina Toplak, Marijanca Ajša Vižintin

Odgovorna urednica / Editor-in-Charge
Marina Lukšič Hacin

Tehnični urednik / Technical Editor
Tadej Turnšek

Mednarodni uredniški odbor / International Editorial Board
Synnove Bendixsen, Ulf Brunnbauer, Aleš Bučar Ručman, Martin Butler, Daniela I. Caglioti,
Jasna Čapo, Donna Gabaccia, Jure Gombač, Ketil Fred Hansen, Damir Josipovič,
Aleksej Kalc, Jernej Mlekuž, Claudia Morsut, Ikhlas Nouh Osman, Nils Olav Østrem,
Lydia Potts, Maya Povrzanović Frykman, Francesco Della Puppa, Jaka Repič,
Rudi Rizman, Matteo Sanfilippo, Annemarie Steidl, Urška Strle, Adam Walaszek,
Rolf Wörsdörfer, Simona Zavratnik, Janja Žitnik Serafin

Lektoriranje in korektura / Copyediting and proofreading
Jana Renée Wilcoxon (angleški jezik / English)
Tadej Turnšek (slovenski jezik / Slovenian)

Oblikovanje / Design
Anja Žabkar

Prelom / Typesetting
Inadvertising d. o. o.

Založila / Published by
ZRC SAZU, Založba ZRC

Izdal / Issued by
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije /
ZRC SAZU, Slovenian Migration Institute, Založba ZRC

Tisk / Printed by
Birografika Bori, Ljubljana

Naklada / Printum
150

Naslov uredništva / Editorial Office Address
INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO IN MIGRACIJE ZRC SAZU
p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija
Tel.: +386 (0)1 4706 485; Fax +386 (0)1 4257 802
E-naslov / E-mail: dd-th@zrc-sazu.si
Spletna stran / Website: <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands>

Revija izhaja s pomočjo Javne agencije za
znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije in Urada Vlade Republike Slovenije
za Slovence v zamejstvu in po svetu /
Financial support: Slovenian Research and Innovation Agency and
Government Office for Slovenians Abroad

MEDNARODNO KROŽENJE IN IZMENJAVA NAJVIŠJE IZOBRAŽENIH ALI BEG MOŽGANOV?

Klara Kožar Rosulnik,^I Marina Lukšič Hacin,^{II} Marijanca Ajša Vižintin^{III}

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Mednarodno kroženje in izmenjava najvišje izobraženih ali beg možganov?

Z izseljevanjem mladih, ki so vse bolj izobraženi, se je v zadnjih letih okrepil javni diskurz o begu možganov. Avtorice v članku osvetljujejo stanje na področju izseljevanja najvišje izobraženih v Sloveniji in s statističnimi podatki prikažejo njihovo migracijsko dinamiko v zadnjih desetih letih. S kratkim pregledom rezultatov raziskav od šestdesetih let dvajsetega stoletja naprej primerjamo današnjo situacijo z razmerami v preteklosti. Z rezultati najnovejše opravljene raziskave na temo bega možganov predstavimo, kako na razloge za odhod iz Slovenije, možnosti za vrnitev in mednarodno sodelovanje gledajo tisti, ki danes živijo v tujini ali pa so se iz tujine vrnili v Slovenijo.

KLJUČNE BESEDE: kroženje znanja, kroženje možganov, beg možganov, mobilnost, doktor znanosti

ABSTRACT

Brain Circulation and Brain Exchange or Brain Drain?

In recent years, the emigration of increasingly educated young people has intensified the public discourse on brain drain. This article sheds light on the situation of emigration of the most highly educated in Slovenia and uses statistics to show their migration dynamics over the last ten years. By briefly reviewing the results of research since the 1960s, we compare the situation today with that of the past. Based on the results of the latest survey on brain drain, we present how those who currently live or have lived abroad and have returned to Slovenia see the reasons for leaving Slovenia and the prospects for return or international cooperation.

KEY WORDS: circulation of knowledge, brain circulation, brain drain, mobility, PhD

^I dr. andragogike; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Ljubljana; klara.kozar-rosulnik@zrc-sazu.si; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8509-4023>

^{II} dr. sociologije; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Nova Gorica; luksic@zrc-sazu.si; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6119-8928>

^{III} dr. znanosti poučevanja; ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Nova Gorica; marijanca-ajsa.vizintin@zrc-sazu.si; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5463-8796>

UVOD

V zadnjih letih se v Sloveniji vse več govori o t. i. begu možganov, s čimer je mišljeno odhajanje najbolj izobraženega kadra, med njimi tudi znanstvenic in znanstvenikov, v tujino. V javnost prihajajo podatki o množičnem izseljevanju, ki so naravnost osupljivi. Je situacija res takšna, kot se zdi na prvi pogled? Ali je beg možganov nov pojav? Smo na področju izseljevanja najvišje izobraženih naredili dovolj v smislu naslavljanja te problematike in iskanja odgovorov, kako v tujini obogateno znanje pridobiti nazaj? Problem ni preprost in zahteva celovito obravnavo. S pričujočim člankom želimo predstaviti kontinuiteto soočanja s tem izzivom, pri čemer obravnavamo predvsem vprašanje, kako preprečiti dolgoročne negativne družbeno-ekonomске posledice tega pojava.

Naslavljanje (ne)odhajanja za znanost ni enostavno, saj je pridobivanje novih znanj in izkušenj v tujini nujnost v sodobnem globaliziranem svetu, predvsem v kontekstu znanosti, ki je sama po sebi nujno mednarodno strokovno področje. V tem pogledu je treba spodbujati odhajanje kadrov v tujino, a na načine, ki ne vodijo v beg možganov, ampak zagotavljajo pogoje za »kroženje možganov« oziroma najširše razumljeno kroženje znanja.¹ Kljub temu je v določenih kontekstih potreben razmislek o izzivih odhajanja za stalno in njegovih posledicah, saj lahko večja intenzivnost bega možganov negativno vpliva na domače gospodarsko in družbeno življenje in v okviru tega razvoj znanosti.

O nujnosti internacionalizacije znanosti v povezavi z begom možganov se je pri nas govorilo že pred več kot tridesetimi leti, v drugi polovici osemdesetih let dvajsetega stoletja, najpogosteje v povezavi z načrti o mednarodni, a v Sloveniji institucionalno utemeljeni Tretji slovenski univerzi:²

Znanost je po svoji naravi nujno internacionalna. [...] Tretjo slovensko univerzo moramo zato začeti graditi doma. Kakršnokoli sodelovanje s slovenskimi izobraženci v tujini v okviru Tretje univerze bo ostalo na obrobju znanstvenega razvoja, če se ne bodo hkrati doma urejale razmere, ki beg možganov oziroma intelektualne migracije sploh povzročajo. [...] Zato pa postaja danes imperativ znanstvenega razvoja znanstveno-raziskovalna politika nacionalnih vlad oziroma preiščljeno, za družbeni in nacionalni razvoj relevantno usmerjanje znanstvenega razvoja, ki se mora odražati zlasti v ustvarjanju takšnih družbenih pogojev, ki znanstveno-raziskovalni sferi zagotavljajo nemoten ustvarjalni razvoj. (Sorčan, 1989, str. 5)

Zgornji zapis je tesno povezan s situacijo, ko na področju Slovenije, takrat ene od jugoslovanskih republik, vse od šestdesetih let dvajsetega stoletja naprej niso bili

1 Za več informacij o definicijah glej Mulec (2011), Lukšič Hacin (2020, str. 114–119), Kožar Rosulnik (2022).

2 Več o programu Tretje slovenske univerze v Lukšič Hacin (2022, str. 213–219).

(pravilno) naslavljeni izzivi in posledice odhajanja visokokvalificiranega kadra v tujino. T. i. beg možganov je danes torej zgolj navidezno nov pojav, saj je v zgodovini migracijske dinamike našega prostora prisoten in širše poznan že od šestdesetih let dvajsetega stoletja naprej, čeprav pri nas danes razprave potekajo tako, kot da se v preteklosti s sorodnimi izzivi še nismo soočili. Poleg tega ta pojav ni značilen le za naše prostore, ampak tudi širše, in je odvisen od mednarodnih odnosov, še posebej globalnih ekonomskih razmerij moči (Šter, 1974, str. 1075; Klinar, 1976, str. 48; Nakamuro & Ogawa, 2010; Lukšič Hacin, 2020, str. 115–117; Lukšič Hacin, 2022, str. 208–210).

Sedanje izseljevanje najvišje izobraženih iz Slovenije torej ni nekaj novega, ima pa svoje posebnosti. V pričujočem članku bomo najprej opredelile pojme in koncepte, ki predstavljajo izhodišče za nadaljnjo razpravo o izseljevanju najvišje izobraženega kadra v Sloveniji, s katero želimo osvetliti stanje in odgovoriti na naslednja vprašanja: Ali se današnja situacija razlikuje od razmer v preteklosti? Kakšna je v zadnjih desetih letih migracijska dinamika najvišje izobraženih v Sloveniji? Kako na razloge za odhod iz Slovenije, možnosti za vrnitev ali mednarodno sodelovanje gledajo tisti, ki danes živijo v tujini ali pa so se po določenem obdobju iz tujine vrnili v Slovenijo?

Na ključna vprašanja članka bomo odgovorile 1) s kratkim pregledom rezultatov raziskav, ki so obravnavale vzroke oziroma motive za izseljevanje najvišje izobraženih ter potencialne rešitve za države izvora od šestdesetih let dvajsetega stoletja naprej; 2) s statističnim prikazom migracijske dinamike po izobrazbi za obdobje 2011–2021 ter 3) z ugotovitvami kvalitativnega dela raziskave, opravljene v okviru ciljno-raziskovalnega projekta »Omilitev posledic bega možganov in krepitev mehanizma kroženja možganov« (V5-1928), ki smo ga na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU izvajali v obdobju 2019–2021 v sodelovanju z Inštitutom ASEF za izobraževanje in raziskovanje.

OPREDELITEV POJMOV

Pred tematizacijo izbranega izziva v kontekstu današnjih razmer v Sloveniji moramo uvodoma opredeliti osnovne kategorije, ki jih uporabljamo v razpravi. Na področju selitvene dinamike visoko izobraženih in usposobljenih ljudi obstajajo različni pojmi, ki se nanašajo na podobne, a pomembno različne selitvene prakse. Razlike se lahko kažejo že na individualni ravni analize, ko govorimo o različnih razlogih in motivih med posamezniki. Po drugi strani pa so si razlogi in motivi za selitev pri posameznikih lahko zelo podobni. Razlike med njimi se bolj jasno pokažejo šele, ko analizo nadaljujemo na drugih (skupinskih in skupnostnih) ravneh, vse do vprašanj o globalnih relacijah med državami izvora in sprejema ter o prihodnjih razvojnih učinkih te specifične migracije za obe strani. Največkrat uporabljena kategorija je beg oz. odtekanje možganov (angl. *brain drain*). Slednje ni opredeljeno zgolj kot (vsako) individualno odhajanje izobraženih posameznikov v tujino, ampak kot pojav izgube

človeškega kapitala brez vsakršne kompenzacije za gospodarsko manj razvito državo izvora oziroma odtekanja človeškega kapitala kot strateškega ekonomskega akterja, ki bi lahko prispeval k domačemu razvoju in blagostanju. Najbolj je to prisotno v deficitarnih poklicih. Iz domače, izvorne države odteka človeški kapital v države in ekonomije sprejema, ki so globalno že tako najrazvitejše in dobro preskrbljene z visoko izobraženim (znanstvenim) ter visoko usposobljenim kadrom, s čimer se izgublja inovacijski potencial. Pri tem gre za organizirano in selekcionirano migracijo, pri čemer so poglavitni regulacijski mehanizmi v domeni držav sprejema (angl. *brain gain*), ki načrtno mednarodno rekrutirajo najbolj izobražene kadre, medtem ko države izvora zaradi asimetričnih globalnih ekonomsko-političnih razmerij moči lahko le delno (če sploh) vplivajo nanje. S tem se povečujejo že tako velike razlike v stopnjah gospodarske razvitosti, prihaja do izgube na področju večletnih investicij v izobraževanje kadra, razvojni potencial izobraženih kadrov pa se z njihovim odhodom brezplačno seli v že tako razvitejša gospodarstva.³

Danes večina avtorjev izpostavlja, da moramo na področju selitev visoko izobraženih in usposobljenih kadrov uporabljati različne pojme, in to zelo natančno glede na različne kontekste, v katerih se ti pojavi odvijajo. Tako se pojem »beg možganov« nanaša na situacije, v katerih v izvorni državi prihaja do izrazito značilne izgube visoko izobraženega in usposobljenega kadra, čemur sledijo pomembne (negativne) posledice za domače gospodarstvo in celotno družbo. Pri analizah, ki ugotavljajo, ali gre v konkretnem primeru resnično za beg možganov, je treba poleg potencialnih izgub, do katerih je prišlo zaradi odhoda, upoštevati tudi morebitne pridobitve v obliki vračila prek posrednega ali neposrednega sodelovanja tega kadra z izvorno državo s stimuliranjem rasti in razvoja domače ekonomije (Castles & Miller, 1998, str. 91–93, 156–157; Lowell, 2003, str. 1–2). Hkrati se moramo zavedati, da je opredelitev pojma »beg možganov« (angl. *brain drain*) povezana s pojmom »priliv možganov« (angl. *brain gain*). Oba sta medsebojno povezana skozi diadno logiko, ki jo postavlja model odbojnosti in privlačnosti (angl. *push-pull*), v okviru katerega sta bila razvita za analizo specifične populacije visoko izobraženih in usposobljenih migrantov. Za drugačne (globalne politično-ekonomske) kontekste Lowell (2003, str. 2) ter Castles & Miller (1998, str. 91–93) definirajo druge kategorije.⁴

3 Več o tem v Lukšič Hacin (2020, str. 115–117).

4 Druge različice raznovrstnih (sorodnih) pojavov so še: *high skilled mobility* – gibanje visoko usposobljenih oseb, običajno z višješolsko in visokošolsko, včasih pa tudi s srednješolsko izobrazbo; *brain waste* – nezaposlenost visoko izobraženega in usposobljenega kadra v državi sprejema ali v državi izvora; *brain circulation* – kroženje možganov, pri katerem prihaja do začasnega odhajanja kadra v tujino in pozneje do njegovega vračanja v izvorno državo; *brain exchange* – odhajanje visokokvalificiranega in usposobljenega kadra v tujino, ki je nadomeščano s priseljevanjem primerljivega kadra iz drugih držav; *brain globalization* – globalna poklicna mobilnost visoko izobraženega in usposobljenega kadra v okviru globalne ekonomije in multinacionalnih korporacij; *brain export* – aktivna politika izvorne države, v okviru katere je načrtno izobraževan kader z namenom zaposlovanja v tujini in kasnejšega ekonomskega povračila, npr. v obliki nakazil (angl. *remittances*) (Lowell, 2003, str. 2).

Sočasno s polemikami o begu možganov se je v devetdesetih letih 20. stoletja začelo pojavljati vse več razprav o pozitivnih učinkih odliva visokokvalificirane delovne sile, s spremenjenim dojemanjem izseljevanja najvišje izobraženih – od pogleda na njihovo izseljevanje kot na izgubo do zamisli koncepta kroženja možganov (angl. *brain circulation*). S tem se je začelo mobilnost visokokvalificiranih kadrov obravnavati kot normalen, celo zaželen proces, ki ga ne smemo zaustavljati, temveč ga moramo znati čim bolj upravljati. O kroženju možganov govorimo kot o kontinuiranem, nezaključenem procesu, v katerem prihaja do začasnega odhoda visokokvalificiranega kadra v tujino in pozneje do njegovega vračanja v izvorno državo. Čeprav ta koncept ne izključuje nobene vrste migrantov, posebej poudarja visokokvalificirane osebe in njihov prispevek k izmenjavi, širjenju, kroženju in prenosu (znanstvenega, tehnološkega in gospodarskega) znanja (Williams & Baláž, 2008; Keim et al., 2023).

V zvezi s kroženjem znanja se v literaturi pojavljajo še nekateri drugi sorodni pojmi, kot so prenos, širjenje, izmenjava in mobilnost znanja. Glavna razlika med omenjenimi koncepti izhaja iz osnovnega pogleda na znanje.⁵ Kljub temu je krovni pojem za raziskave na to temo v različnih disciplinarnih razpravah postalo kroženje znanja, ki poudarja, da gre za kontinuiran, nezaključen proces, pri katerem mobilnost povzroči reakcijo – transformacijo posameznika (Östling et al., 2018; Keim et al., 2023), kar združuje prej omenjene koncepte.

BEG MOŽGANOV – VZROKI, MOTIVI IN REŠITVE

Za primerjavo današnje situacije z razmerami v preteklosti potrebujemo najprej kratek pregled rezultatov raziskav, ki so se v preteklosti ukvarjale z vprašanji o vzrokih, motivih in potencialnih rešitvah za države izvora. V šestdesetih letih dvajsetega stoletja, obdobju globalnega procesa, ki ga je Adams (1968, str. 6–8) opredelil kot beg možganov, so bile v številnih državah izvora v ospredju intenzivne družboslovne raziskave o vzrokih za ta proces. Nekoliko kasneje, v prvi polovici sedemdesetih, je takšna raziskava potekala tudi v Sloveniji (Šter, 1974).

Šterova raziskava o vzrokih in motivih za beg možganov v Sloveniji je izhajala iz Adamsove teorije bega in priliva možganov (Adams, 1968), ki temelji na Leejevi teoriji faktorjev privlačnosti in odbojnosti (Lee, 1966),⁶ in iz Otiezove teorije razlik (Otiez v Šter, 1974, str. 1082). Na teh osnovah je Šter tvoril štiri skupine dejavnikov: razlike v dohodkih med državami, razlike v dohodkih strokovnjakov v odnosu do drugih zaposlenih, razlike v družbeni obravnavi strokovnjakov ter druge razlike. Rezultati o

5 Nekateri izmed omenjenih konceptov znanje objektivizirajo (razumejo ga kot objekt, ki se ga lahko deli, izmenjuje, kroži), v okviru koncepta prenosa znanja pa je slednje definirano kot subjektivna konstrukcija – sprejemnik ga interpretira in konstruira glede na kontekst, v interakciji in komunikaciji z okoljem (Kožar Rosulnik, 2022).

6 Več o modelu in teorijah glej v Lukšič Hacin (2010).

vzrokih za beg (slovenskih) možganov v šestdesetih in sedemdesetih kažejo, da so bile najpomembnejši vzrok za odhode organizacijske slabosti. Sledili so medčloveški odnosi na delovnem mestu in konflikti v delovnih organizacijah (nemožnost poklicnega napredovanja; konflikti v kolektivu; v tujini so bile pomembne sposobnosti, in ne formalnosti; v tujini so bile boljše možnosti za strokovno izpopolnjevanje itn.). Šele potem so sledili materialni vzroki, predvsem višji absolutni in relativni osebni dohodek. Na koncu so bili še drugi vzroki, npr. brezposelnost, poroke in stanovanjsko vprašanje (Šter, 1974, str. 1082–1086).

Podobne rezultate kažeta raziskavi, ki sta bili izvedeni deset oz. dvajset let kasneje: raziskava iz leta 1985 (Pirher, 1985, str. 49–51) in raziskava iz leta 2004 (Bevc et al., 2004, str. 155). Raziskovalke in raziskovalci so v obeh raziskavah kot pomembno izpostavili dejstvo, da so bili glavni motivi za začasen ali trajen odhod boljše možnosti za napredovanje v poklicni dejavnosti, za razvoj kariere, za (mednarodno) projektno delo ter za (do)izobraževanje in dodatno usposabljanje, šele za tem pa boljši zaslužek. Enake vzroke in motive za selitev najvišje izobraženega kadra kažejo tudi rezultati zadnje opravljene raziskave, ki bo predstavljena v nadaljevanju.

V več desetletji trajajočih razpravah o begu možganov na Slovenskem so se porodile različne ideje o tem, kaj bi morali storiti, da bi preprečili dolgoročne negativne družbeno-ekonomske posledice. Prvi predlogi so bili, da je treba sprejeti ukrepe za omejevanje in preprečevanje izseljevanja izobraženega in visoko usposobljenega kadra, a ti niso dosegli zelenih rezultatov. Sledili so načrti o nujnem spodbujanju vračanja oziroma o povratništvu, ki so se z leti izkazali za neuspešne (Šter, 1974, str. 1088). V drugi polovici osemdesetih let dvajsetega stoletja pa je prišlo do spoznanj, da odhajanja naših kadrov v tujino ne moremo zaustaviti, lahko pa spodbujamo vračanje, a da to ni dovolj.

Izpostavljeno je bilo, da je treba z aktivnim mednarodnim sodelovanjem zadržati, nadgraditi ali vračati znanje. Ta ideja je bila konec osemdesetih let dvajsetega stoletja v jedru predloga za realizacijo t. i. Tretje slovenske univerze. Klinar (1989, str. 1064) izpostavlja, da Slovenija zaradi svojega polperifernega ekonomskega položaja znotraj globalne strukture (ne)moči različnih držav ne more preprečiti bega možganov in da ji zato ne preostane drugega, kot da spremeni odnos in išče rešitve v kombinaciji dveh nujnih alternativnih skupin ukrepov za spopadanje z izzivi bega možganov. Prva skupina ukrepov se je nanašala na korenite strukturne spremembe, ki bi izboljšale razvrednoteni položaj znanosti v Sloveniji, kar vse do danes še ni razrešeno, čeprav je od Klinarjeve razprave preteklo že več kot trideset let. Druga skupina ukrepov se je nanašala na sodelovanje z našimi strokovnjakinjami in strokovnjaki, ki živijo po svetu. Z njimi moramo organizirati alternativne oblike mednarodnega sodelovanja, tako da bo prišlo do kroženja znanja, pri katerem povratništvo ni potrebno. Uvesti je treba bolj odprt odnos in odhajanje sistemsko urediti tako, da odhod ne bi predstavljal odliva znanja, ampak njegovo oplemenitenje. To bi lahko dosegli s transnacionalnimi mrežami povezovanja, po katerih znanje kroži in se tudi vrača.

Še več, menimo, da je treba kroženje znanja povezati z mednarodno mobilnostjo – ne le z odhajanjem naših strokovnjakinj in strokovnjakov na izobraževanje v tujino ter njihovim kasnejšim vračanjem v Slovenijo ali strokovnim sodelovanjem z njo, ampak tudi s privabljanjem najvišje izobraženih strokovnjakinj in strokovnjakov iz drugih držav v Slovenijo. Mednarodno mobilnost najvišje izobraženih bi bilo treba spodbujati, saj bi se tako zmanjšale razlike v gospodarski razvitosti med državami. Ustrezno bi jih bilo treba nasloviti v državni strategiji migracij, na slovenskih raziskovalnih in univerzitetnih organizacijah ter v povezovanju odgovornih ministrstev, ki bi lahko z ustrezno spremenjeno zakonodajo olajšala birokratske ovire za preseljevanje.

MIGRACIJSKA DINAMIKA PO IZOBRAZBI

V nadaljevanju predstavljamo analizo statističnih podatkov priseljenih in izseljenih za obdobje 2011–2021 (prim. Vižintin et al., 2023), ki je je bilo izhodišče v ciljno-raziskovalnem projektu »Učinkovita mobilnost za znanstveno odličnost Evropskega raziskovalnega prostora: primer Slovenije« (št. V5-2282; 2022–2024). Z njo želimo prikazati objektivne podatke o izobrazbi priseljenih in izseljenih,⁷ pri čemer med terciarno izobraženimi izpostavljamo osebe z doktoratom znanosti, med njimi pa mednarodno mobilne.

Pred statističnim prikazom je treba poudariti, da ima trenutna slovenska statistična metodologija svoje slabosti, ki onemogoča natančne opredelitve »selitve možganov«. Iz statističnih podatkov, dostopnih na SURS, ne prepoznamo niti dinamike pojava niti motivov in razlogov za odhajanje posameznikov v tujino. Poleg tega ni jasno, ali priseljeni z doktorsko izobrazbo v Sloveniji opravljajo delo, skladno z njihovo izobrazbo, in ali potemtakem ob pozitivnem selitvenem saldu sploh lahko govorimo o t. i. prilivu možganov. Vsi omenjeni podatki bi bili potrebni za celovite analize o dinamikah pojava, ki so zelo pomembne za načrtovanje državnih politik.

V Slovenijo se je v obdobju 2011–2021 skupaj priselilo 227.181 ljudi, izselilo pa se jih je 169.684. Med nameni priselitve prevladujeta zaposlitev (50–60 %) in združevanje družine (30–40 %), drugi razlogi (npr. študij) so bili redkejši (Vižintin & Toplak, 2023, str. 7). Pri izobrazbi obravnavamo populacijo, staro 15 let ali več, zato so v nadaljevanju številke nižje.⁸ V obdobju 2011–2021 se je v Slovenijo priselilo skupaj 198.563 oseb, od tega 29,5 % z osnovnošolsko izobrazbo (OŠ), 56 % s srednješolsko izobrazbo (SŠ) ter 14,5 % s terciarno izobrazbo. V isti starostni skupini se je v obdobju

7 Statistični podatki, uporabljeni za številčni prikaz selitev v obdobju 2011–2021, so bili za posamezna leta objavljeni na spletnih straneh Statističnega urada Republike Slovenije (SURS), večinoma pod naslovi »Socioekonomske značilnosti meddržavnih selivcev, Slovenija« / »Selitveno gibanje«. Nekatere podatke za poročilo Vižintin & Toplak (2023) smo pridobili iz prosto dostopnih statističnih podatkov SURS-a (SURS, 2023). Za dodatna pojasnila pri mednarodni mobilnosti doktoric in doktorjev znanosti se najlepše zahvaljujemo Barici Razpotnik in Mojci Zlobec (Razpotnik & Zlobec, 2023).

8 Vsi podatki v nadaljevanju se nanašajo na starostno skupino 15 let ali več.

2011–2021 iz Slovenije izselilo skupaj 151.023 oseb, od tega 27 % z OŠ, 54 % s SŠ in 19 % s terciarno izobrazbo (Preglednica 1).

2011–2021 (15 let ali več)	Priseljeni			Izseljeni		
	OŠ ali manj	SŠ	Terciarna	OŠ ali manj	SŠ	Terciarna
Število oseb	58.518	111.340	28.705	41.035	81.836	28.152
Delež (%)	29,5	56,1	14,4	27	54	19

Preglednica 1: Izobrazba priseljenih v Slovenijo in izseljenih iz Slovenije v starostni skupini 15 let ali več, obdobje 2011–2021 (vir: Vižintin & Toplak, 2023, str. 7; SURS, 2023).

Slovenija ima pri populaciji v tej starostni skupini pozitiven selitveni prirast (+ 47.540 ljudi). Tako med priseljenimi kot med izseljenimi v obdobju 2011–2021 prevladuje srednješolska izobrazba, ki jo ima okoli 55 % populacije. Slabih 30 % te populacije ima osnovnošolsko izobrazbo ali manj, najmanj ljudi pa ima terciarno izobrazbo, kar velja tako za priseljene (14,4 %) kot za izseljene (19 %). Gledano v odstotkih je izseljenih s terciarno izobrazbo več kot priseljenih, gledano številčno pa se je s terciarno izobrazbo priselilo 553 ljudi več, kot se jih je izselilo.

Priseljeni in izseljeni z doktorsko izobrazbo

Med terciarno izobraženimi se osredotočamo na ljudi z doktorsko izobrazbo. V obdobju 2011–2021⁹ je bilo priseljenih z doktorsko izobrazbo 1.381 oz. 4,8 % od 28.704 vseh priseljenih s terciarno izobrazbo. Izseljenih z doktorsko izobrazbo v enakem obdobju je bilo 1.365 oz. 4,8 % od 28.152 izseljenih s terciarno izobrazbo. To pomeni, da se je med doktorsko izobraženimi priselilo več ljudi, kot se jih je izselilo, in da je bil v Sloveniji v obdobju 2011–2021 pozitiven selitveni saldo (+ 16) tudi pri ljudeh z doktorsko izobrazbo (Preglednica 2).

2011–2021 Priseljeni	Število	Delež (%)	2011–2021 Izseljeni	Število	Delež (%)
Ženske (Ž)	594	43	Ženske (Ž)	587	43
Moški (M)	787	57	Moški (M)	778	57
Priseljeni skupaj	1.381	100	Izseljeni skupaj	1.365	100
Selitveni prirast	+ 16				

Preglednica 2: Priseljeni in izseljeni z doktorsko izobrazbo po spolu, obdobje 2011–2021 (vir: Vižintin & Toplak, 2023, str. 6; SURS, 2023).

⁹ V opazovanem obdobju se je najmanj ljudi z doktorsko izobrazbo priselilo leta 2013 (59), največ pa leta 2020 (313); najmanj ljudi v tej skupini se je izselilo leta 2011 (70), največ pa leta 2017 (162).

Razmerje med moškimi in ženskami pri priseljenih in izseljenih z doktorsko izobrazbo v obdobju 2011–2021 je enako, se pa v obeh procesih preseljuje več moških (57 % oz. 787 priseljenih, 778 izseljenih) kot žensk (43 % oz. 594 priseljenih, 587 izseljenih; gl. Preglednico 3).

2011–2021 Priseljeni Državljanstvo	Število	Delež (%)	2011–2021 Izseljeni Državljanstvo	Število	Delež (%)
Ž slovensko	286	52	Ž slovensko	446	72
M slovensko	436		M slovensko	539	
Skupaj SLO	722		Skupaj SLO	985	
Ž drugo	308	48	Ž drugo	141	28
M drugo	351		M drugo	239	
Skupaj DRUGO	659		Skupaj DRUGO	380	
Priseljeni skupaj	1.381	100	Izseljeni skupaj	1.365	100
Selitveni prirast	+ 16				

Preglednica 3: Priseljeni in izseljeni z doktorsko izobrazbo po državljanstvu, obdobje 2011–2021 (vir: Vižintin & Toplak, 2023, str. 6; SURS, 2023).

Če primerjamo priseljene in izseljene z doktorsko izobrazbo v obdobju 2011–2021 glede na državljanstvo,¹⁰ ugotovimo, da je bilo med priseljenimi z doktorsko izobrazbo 52 % (722) ljudi s slovenskim državljanstvom ter 48 % (659) z drugimi državljanstvi. Med izseljenimi z doktorsko izobrazbo je bilo 72 % (985) ljudi s slovenskimi državljanstvom ter 28 % (380) ljudi z drugimi državljanstvi.

Mednarodna mobilnost doktoric in doktorjev znanosti

Slovenija je pri mednarodnem statističnem raziskovanju o karieri doktoric in doktorjev znanosti prvič sodelovala leta 2010 (Razpotnik & Zlobec, 2023; Vižintin & Toplak, 2023, str. 57–58). Opazovali so osebe z doktoratom znanosti, ne glede na to, ali so doktorat pridobile v Sloveniji ali v tujini, v starosti do vključno 69 let, ki so imele stalno ali začasno prebivališče v Sloveniji, po stanju 31. 12. 2009. Mednarodno mobilna doktorica ali doktor znanosti je oseba, ki se je po doseženem doktoratu v obdobju od 1. 1. 2000 do 31. 12. 2009 za najmanj tri mesece preselila v državo, v kateri ni imela svojega običajnega prebivališča, in je tam opravljala podoktorski študij, delala ali izvajala raziskovalno dejavnost. Leta 2009 je bilo mednarodno mobilnih 920 doktoric in doktorjev znanosti, leta 2012 pa 1.181.

¹⁰ Podatki o meddržavnih selivcih z doktoratom znanosti so razdeljeni po tipu selitve, spolu in državljanstvu. Podatki o državljanstvu so zaradi spoštovanja statistične zaupnosti predstavljeni samo na agregatni ravni (slovensko/tuje državljanstvo) (Vižintin & Toplak, 2023, str. 6).

Leta 2020 je bilo oseb z doktoratom znanosti v starosti do 69 let 11.319, ne glede na to, v kateri državi je bil pridobljen doktorat. Med njimi je bilo mednarodno mobilnih 2.167 oseb (19,1 %),¹¹ kar pomeni, da se mednarodna mobilnost doktorjev in doktoric znanosti v Sloveniji povečuje. Zanimivo bo opazovati, koliko med njimi jih bo v naslednjih letih mednarodno mobilnih. Če upoštevamo porast med letoma 2009 in 2020, bi lahko sklepali, da bo v letu 2030 več kot 3.000 mednarodno mobilnih doktoric in doktorjev znanosti. K mobilnosti z namenom kroženja znanja jih spodbujajo tudi mehanizmi mednarodne mobilnosti, npr. Marie Skłodowska-Curie, ERC, Cost, Erasmus, program meduniverzitetne izmenjave CEEPUS, bilateralni in medorganizacijski meddržavni sporazumi idr., pri čemer so krajše mobilnosti stalnica, daljše pa predstavljajo organizacijske in finančne izzive.¹² Pri mednarodni mobilnosti ni pomembna le osebna motiviranost, ampak tudi organiziranost slovenskih univerzitetnih in raziskovalnih organizacij ter njihova podpora posameznicam in posameznikom, da ti dejansko lahko odidejo v druge države in se okrepljeni z novimi znanji vrnejo v Slovenijo, ali da v Slovenijo privabljajo strokovnjakinje in strokovnjake z doktoratom znanosti iz drugih držav.

OMILITEV POSLEDIC BEGA MOŽGANOV IN KREPITEV MEHANIZMA KROŽENJA MOŽGANOV

Kako sistemsko omiliti posledice bega možganov ter to nadgraditi s krepitvijo mehanizmov, ki bi procese preobrazili v kroženje znanja? Kako na to gledajo sami udeleženci procesov in kje vidijo boljše alternative? Na ta vprašanja, ki že desetletja angažirajo družbeno (kritično) misel pri iskanju odgovorov na izzive časa, je skušala odgovoriti tudi raziskava ciljno-raziskovalnega projekta »Omilitev posledic bega možganov in krepitev mehanizma kroženja možganov«.

---

11 Mednarodno mobilna doktorica ali doktor znanosti v letu 2020 je bila oseba, ki se je po doseženem doktoratu v obdobju 1. 1. 2011–31. 12. 2020 za najmanj tri mesece preselila v državo, v kateri ni imela svojega običajnega prebivališča, in je tam opravljala podoktorski študij, delala ali izvajala raziskovalno dejavnost. Enote opazovanja so bile osebe z doktoratom znanosti (ne glede na to, ali je bil ta pridobljen v Sloveniji ali tujini) v starosti do vključno 69 let, ki so imele stalno ali začasno prebivališče v Sloveniji (Razpotnik & Zlobec, 2023).

12 Spoznanja projekta »Učinkovita mobilnost za znanstveno odličnost Evropskega raziskovalnega prostora: primer Slovenije« (V5-2282), ki še poteka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU (2022–2024), bodo prinesla vpogled ravno v to področje.

Metoda

Raziskava je potekala v dveh zaporednih delih, kvantitativnem in kvalitativnem. V prvem delu smo oblikovali anketo, zbrali podatke in na podlagi dobljenih rezultatov¹³ sestavili polstrukturirane intervjuje za razširitev razumevanja pridobljenih informacij. V kvalitativnem delu raziskave smo kot osrednji vir informacij izpostavili subjekt pripovedovanja, to je v naši raziskavi posameznik oziroma posameznica z izseljensko izkušnjo. Le nosilec, nosilka te neposredne izkušnje in iz nje izvirajoče vednosti lahko posreduje izčrpno, celovito in neposredno informacijo o fenomenu raziskovalnega zanimanja, ki bi sicer brez njegove oz. njene aktivne vključenosti v raziskovalni in spoznavni akt ostala skrita in neupoštevana. Opravljena kvalitativna raziskava deloma dopolnjuje in osvetljuje zgoraj predstavljene statistične podatke, potrebne pa bodo še nadaljnje raziskave.

V nadaljevanju povzemamo ključne ugotovitve drugega dela raziskave, vezane zgolj na posameznike z doseženo najvišjo stopnjo izobrazbe – doktoratom znanosti. V okviru kvalitativne raziskave smo z izseljenimi v obdobju med 1. 3. 2021 in 19. 4. 2021 opravili 11 poglobljenih intervjujev, od tega 8 z moškimi in 3 z ženskami; med njimi so bile 4 povratnice oz. povratniki. Na podlagi opravljenih in transkribiranih intervjujev smo opredelili 6 kategorij, relevantnih za ciljno-raziskovalni projekt: 1. izobrazba, 2. dejavniki za izselitev, 3. delo, 4. povratna migracija, 5. sodelovanje s Slovenijo in 6. predlogi za državo. Po opravljeni analizi smo za večjo zanesljivost izvedli triangulacijo interdisciplinarnih raziskovalk in raziskovalcev, v kateri so tri strokovnjakinje, vsaka s svojega področja, podale strokovna mnenja o rezultatih.

Opredeljene kategorije predstavljajo tematske sklope, v okviru katerih bomo predstavile ugotovitve raziskave. Te bodo podkrepjene s ključnimi izjavami intervjuvank in intervjuvancev, ki predstavljajo in povzemajo dobljene rezultate. Skozi prizmo izkušenj in stališč naših sogovornic in sogovornikov bomo osvetlili trenutno stanje na področju mednarodne odprtosti trga raziskovalk in raziskovalcev, njihove mednarodne mobilnosti in mehanizmov krepitev kroženja znanja v Sloveniji.

Rezultati

Izobrazba

Devet od enajstih intervjuvanih je imelo v času izvedbe intervjujev doseženo najvišjo stopnjo izobrazbe, doktorat znanosti, dva sogovornika pa sta bila doktoranda. Večina intervjuvanih je doktorski študij opravljala v tujini, za kar so navajali različne razloge – neuspešno iskanje zaposlitve v Sloveniji, predhodne izobraževalne izkušnje v tujini, željo po doktorskem študiju s področja, ki je v Sloveniji še nerazvito, slabe izkušnje na fakulteti, ambicioznost, vedoželjnost, raziskovalno priložnost,

13 Celotna prečiščena baza podatkov, pridobljenih na osnovi ankete med slovenskimi strokovnjakinjami in strokovnjaki, ki bivajo v tujini ali so se že vrnil v Slovenijo, je obsegala 2.036 udeleženk in udeležencev.

željo po spremembi in izkušnji življenja v tujini. Skoraj vsi sogovorniki so imeli pred odhodom na doktorski študij v tujino že predhodne izobraževalne izkušnje izven Slovenije v obliki študijske prakse, poletne šole, magistrskega študija ali izmenjave v okviru programa Erasmus.

Pri meni se je vse skupaj začelo z Erasmusom, z izmenjavo na Danskem. To je bil četrti letnik faksa, dodiplomskega. Potem sem med absolventom šel še za pol leta v Nico, oziroma zraven Nice, en *internship*, se pravi, študentsko prakso. In potem sem šel na magisterij. Torej najprej štiri mesece, pa koliko je trajala izmenjava, ene šest mesecev, delavna praksa potem eno leto, magisterij, pa še vsaj tri leta doktorata. (Intervju 3)

Trije od enajstih sodelujočih so svoj doktorski študij zaključili na Univerzi v Ljubljani, vendar so tudi oni del doktorskega izobraževanja opravili v tujini. Dva od teh sta nato svoje podoktorsko usposabljanje v celoti opravila na tujih izobraževalno-raziskovalnih ustanovah.

Med mladimi, ki živijo v času, ko so potovanja ali študij v tujini del življenja in veljajo za neprecenljive dogodivščine, želja po spoznavanju in preizkušanju novega in drugačnega ni presenetljiva, temveč je kvečjemu logična posledica čedalje bolj globaliziranega in dostopnega sveta (Kožar Rosulnik, 2022). Prav zato avtorji zadnjih opravljenih raziskav (Kožar Rosulnik, 2022; Valentinčič et al., 2022; Núñez et al., 2022) ugotavljajo, da je izseljevanje visoko izobraženih mladih običajno intenzivnejše še pred zgodnjo fazo poklicne poti, tj. na stopnji doktorskega študija ali celo na stopnji dodiplomskega in/ali magistrskega študija.

Dejavniki za izselitev

Vsi intervjuvani so kot glavni razlog za selitev izpostavili formalno izobraževanje in izpopolnjevanje, največkrat s področja, ki v Sloveniji še ni (dovolj) razvito, v povezavi z nekaterimi drugimi dejavniki potiskanja iz Slovenije in dejavniki privlačenja v tujini. Kot vzgibe za selitev so najpogosteje navedli željo po osebnem razvoju, spoznavanju kultur in osamosvajanju, kakovost študija na prestižnih univerzah, boljše zaposlitvene in raziskovalne možnosti, višji življenjski standard, boljše raziskovalno infrastrukturo in strokovno izpopolnjevanje. »Glavni razlog za selitev je bil predvsem to, da sem si želela nabrati mednarodnih izkušenj in priložnost je prišla ob pravem času, zdela se mi je odlična priložnost za pridobitev več raziskovalnih znanj, za razširitev svojega raziskovalnega področja, za spoznavanje novih ljudi, raziskovalcev, sodelavcev na tem področju« (Intervju 10).

Kot potisne dejavnike, ki so jih spodbudili k odhodu, so sogovornice in sogovorniki navedli neambiciozno okolje in slovensko negativno mentaliteto, neuspešno iskanje zaposlitve ter pomanjkanje priložnosti v slovenskem akademskem prostoru. »Slovenski akademski prostor je izredno majhen. Po doktorskem študiju biti potem na isti univerzi kot docent ... Dobil sem občutek, da ni bilo razvoja. Počasi pa tudi

začnejo v ta politična kolesja notri vlačiti, in nekako sem v sebi začutil, in zasebno in karierno, da je v bistvu čas za en premik« (Intervju 4).

Le ena intervjuvanka se je iz Slovenije izselila po zaključenem formalnem izobraževanju, in sicer zaradi zaposlitve na tuji izobraževalni ustanovi. To je bila tudi edina sogovornica, ki se je izselila skupaj z družino. Vsi ostali intervjuvanci so se selili sami.

Delo

Vsi sogovornice in sogovorniki so izpostavili, da opravljajo delo, ki je skladno z njihovo izobrazbo oziroma s področjem, ki so ga študirali. Večina izseljenih bi podobno delo, kot ga opravljajo v tujini, lahko opravljala v Sloveniji, a so ob tem izpostavljali problematiko pedagoškega in raziskovalnega dela v slovenskem kontekstu ter prednosti pogojev dela v tujini.

V Sloveniji sem imel ponudbo na fakulteti v Kopru, ampak sem potem dobil mesto tukaj v Angliji in raje to vzel. V Kopru je bila ponudba bolj s splošnega vidika, ne z mojega specifičnega raziskovalnega področja. Tudi v Sloveniji bi se marsikaj dalo, če projekt dobi financiranje, se lahko nabavi potrebno opremo itn. V Sloveniji me bolj moti to, kako so stvari zastavljene. Na akademski poziciji je npr. v Sloveniji zastavljenih nenormalno veliko ur za pedagoško delo, te ure se pa tudi ne spremenijo glede na naraščanje akademskega statusa. Tukaj v Veliki Britaniji je sistem drugačen, redni profesorji imajo zelo malo pedagoških ur. Problem v Sloveniji bi torej bil v tem, da ne bi imel veliko časa za raziskovalni vidik mojega dela. Drugi problem pa je v tem, da je v Sloveniji malo podpore, predvsem za mlade raziskovalce. Ne samo s finančnega vidika, ampak tudi z vidika časa in spodbujanja ambicij. (Intervju 8)

Sogovornice in sogovorniki so v kontekstu dela v Sloveniji v primerjavi s tujino izpostavljali slabše delovne razmere, raziskovalno okolje s skromnejšo raziskovalno infrastrukturo, nižji status znanosti, manj stabilno financiranje raziskovalnega dela ter omejene možnosti za sodelovanje s širšimi znanstveno-raziskovalnimi okolji. Sočasno so pripovedovali o prednostih dela v tujini, med katerimi višja plača, zanimivo, ni ena izmed bistvenih. Pomembnejši kot višji prihodki se jim zdijo boljši delovni pogoji, boljša raziskovalna infrastruktura, karierne in raziskovalne priložnosti, stabilnejše financiranje raziskovalnega dela, karierni razvoj ter kvalitativni kazalci uspešnosti znanstvenega in pedagoškega dela.

Plačilo po mojem ni problem, ko se pogovarjam z ostalimi Slovenci na univerzah tu, nihče ne poda plačila kot razlog, zakaj ne more delati v Sloveniji, ampak je predvsem raziskovalna infrastruktura. Na primer, jaz trenutno delam v zdravstveni ekonomiki, kar pomeni, da potrebujem podatke, velike računalniške serverje, na katerih potem delam te raziskave, potrebujem tudi mrežo raziskovalcev, s katerimi lahko sodelujem, to je veliko lažje tukaj kot pa v Sloveniji, ampak predvsem dostop do podatkov.

Večino mojega dela vključuje analiziranje podatkov pacientov in opazujem, če narediš nekaj pacientu, ki ima raka, kaj se potem zgodi, kaj se priporoča, in to se dela v velikih bazah. Dostop do teh baz je proces, v Sloveniji tega procesa ni. Sicer obstajajo baze podatkov, s katerimi bi se lahko naredilo ogromno tudi v Sloveniji, ampak ni procesa, kdo in kako lahko do tega dostopa. (Intervju 9)

Povratna migracija

Sogovorniki so kljub številnim prednostim življenja v Sloveniji, kot so čista in lepa narava, visoka kakovost življenja, občutek varnosti, bližina družine in prijateljev in izjemna geografska lega, opozarjali na številne ovire, ki otežujejo oz. preprečujejo kroženje znanja in vračanje slovenskih visoko izobraženih izseljenk in izseljencev.

Poleg neugodnih pogojev pedagoškega in raziskovalnega dela v Sloveniji, ki so bili omenjeni v prejšnjem tematskem sklopu, so intervjuvanci izpostavili še nekatere druge ovire, ki preprečujejo vračanje oziroma kroženje: birokratske ovire oziroma zapletene administrativne postopke, visoko obdavčitev plač, negativno selekcijo v visokošolskem sektorju, pomanjkanje meritokracije ter netransparentnost pri zaposlovanju. Večkrat so bile omenjene težave s postopki priznavanja in vrednotenja v tujini pridobljene izobrazbe, zaradi česar se povratniki postopku izogibajo in se posledično raje zaposlujejo v zasebnem sektorju; med njimi tudi vsi štirje povratnice in povratniki, vključeni v našo raziskavo. Kot eno izmed ovir pri kroženju znanja so izpostavili kvantitativno ocenjevanje znanstvene uspešnosti oz. točkovanje, ki je specifično za Slovenijo, kar slovenskim kandidatkam in kandidatom iz tujine onemogoča prijave na razpise in delovna mesta. Med drugim jih odvrča tudi negativen odnos do izseljenk in izseljencev v slovenskem javnem diskurzu, v katerem so ti največkrat obravnavani bodisi kot žrtve bodisi kot narodne izdajalke in izdajalci.

Do podobnih ugotovitev so prišle tudi nekatere druge raziskave (npr. Samaluk, 2023), ki kažejo na to, da mobilnost respondentkam in respondentom sicer prinaša nove izkušnje in znanja, vendar pa imajo te v Sloveniji dostikrat zgolj simbolno, ne pa tudi ustrezne materialne vrednosti. Povratnice in povratniki so dostikrat soočeni z migracijskim zaostankom, ki od njih zahteva pridobivanje dodatnih izkušenj in kvalifikacij ter ponovne karijerne začetke.

Kot ključni dejavnik, ki bi lahko vplival na odločitev za povratno migracijo, so intervjuvani izpostavili možnost zaposlitve z enakimi ali boljšimi delovnimi pogoji, kot jih imajo v tujini. Poleg tega je bila med vsemi dejavniki privlačevanja najbolj pogosto izražena želja po življenju v bližini svoje primarne družine in prijateljev. Sočasno pa družina, ki so jo ustvarili v novem okolju, predstavlja enega od največjih zaviralnih dejavnikov pri vračanju, predvsem zaradi neznanja slovenskega jezika preostalih družinskih članov. Znanje slovenskega jezika igra namreč ključno vlogo tako pri vključevanju otrok v slovenski izobraževalni sistem kot tudi pri iskanju zaposlitve partnerja. »Veliko nas, ki smo šli v tujino, imamo sedaj tudi tuje partnerje, in tudi zaradi tega ne razmišljamo o vrnitvi. To je za Slovenijo še dodaten izziv, če

se hoče človeka privabiti nazaj. Najprej mora ponuditi dobre delovne pogoje, da bodo boljši kot v tujini, prav tako pa mora človeka privabiti nazaj kot skupnost, torej upoštevajoč partnerja in otroke« (Intervju 8).

Sodelovanje s Slovenijo

Večina sogovornic in sogovornikov kljub pomanjkanju časa še vedno intenzivno sodeluje z matično državo. To sodelovanje poteka na najrazličnejše načine – od izvajanja gostujočih predavanj, mentoriranja zaključnih nalog, soavtorstva s slovenskimi raziskovalkami in raziskovalci in dela na skupnih projektih do pisanja člankov za slovenske revije, aktivnega članstva v slovenskih organizacijah in članstva v različnih komisijah. Nekateri intervjuvani so izpostavili, da sodelujejo predvsem zaradi občutka odgovornosti do države, ki jim je omogočila brezplačno formalno izobraževanje, ter želje po prenosu znanja na mlajše generacije. Sočasno razočarani izpostavljajo, da je sodelovanje z izvorno državo predvsem rezultat visoke motiviranosti posameznikov, ne pa posledica nacionalne učinkovitosti pri prenosu izkušenj in znanj od slovenskih izseljenk in izseljencev v domovino. »Če nekdo v tujini nima velike motivacije za sodelovanje, se ne bo spravljal čez naše birokratske postopke in tako z nami ne bo sodeloval« (Intervju 6).

Izpostavili so še, da bi bilo v Sloveniji treba spremeniti miselnost ter odnos do izseljenstva in izseljenih, pogrešajo pa tudi učinkovitejšo komunikacijo, interes, pobude in vzpostavljene mehanizme za sodelovanje z domovino. »Imam tudi druge stike s Slovenijo in sem bil pripravljen že marsikaj prispevati v kakršnikoli obliki, ampak se je velikokrat zgodilo, da je moja pobuda in iniciativa padla na neplodna tla. Najbolj zaradi prevladujoče miselnosti, da se nič ne da, pa tudi zaradi pomanjkanja časa profesorjev v Sloveniji. Za te stvari pa imam vedno trši filter, ko vidim, da ni navdušenja in zanimanja, se ne trudim več« (Intervju 8).

Predlogi za državo

V četrtem tematskem sklopu smo predstavili najpogosteje izpostavljene ovire, ki zavirajo kroženje znanja, v nadaljevanju pa predstavljamo konkretne predloge udeleženk in udeležencev raziskave za učinkovitejše sodelovanje države z izseljenkami in izseljenci za uspešnejše doseganje njihove vrnitve. Sogovornice in sogovorniki so pri naštevanju predlogov in rešitev izhajali iz ne prav trdnega prepričanja, da je Slovenija sploh naklonjena sodelovanju s svojimi izseljenimi oziroma vračanju svojih državljanek, državljanov in njihovih potomk, potomcev.

Sogovornice in sogovorniki so največkrat poudarjali nujnost poenostavitve birokratskih postopkov pri vračanju oz. priseljevanju v Slovenijo. To bi lahko dosegli z ustanovitvijo informacijsko-svetovalne pisarne, ki bi usklajevala informacije, svetovanje, urejanje administrativnih postopkov ter dejavnosti na področju vračanja in priseljevanja. Za odpravljanje administrativnih ovir, ki se pojavljajo pri

priznavanju in vrednotenju v tujini pridobljene izobrazbe pri centru ENIC-NARIC, postopkih v zvezi z ustanavljanjem podjetja ter s sistemom SICRIS in COBISS, so sodelujoči v raziskavi predlagali večjo prožnost v postopku priznavanja in vrednotenja formalnega izobraževanja, pridobljenega v tujini, iskanje rešitev za vrednotenje zaključenih izobraževalnih programov, ki niso del slovenskega javnoveljavnega formalnega izobraževalnega sistema, ter omogočanje vnosa bibliografije v sistema SICRIS in COBISS za znanstvenice in znanstvenike, ki si želijo vrnitve. Točkovanje na podlagi omenjenih sistemov, ki je omogočeno le raziskovalkam in raziskovalcem, zaposlenim v Sloveniji, onemogoča prijavo na razpise in delovna mesta slovenskim kandidatkam in kandidatom iz tujine. Udeleženi v raziskavi predlagajo, naj država bodisi poskrbi za pokritje stroškov vpisa vsem tistim znanstvenicam, znanstvenikom oz. raziskovalkam, raziskovalcem, ki bi se želeli vrniti ter prijaviti na domače razpise in/ali delovna mesta, bodisi postopno opusti uporabo točkovnega sistema za vrednotenje znanstveno-raziskovalne in pedagoške dejavnosti.

Med predlogi so bile pogosto izpostavljene potrebe po optimizaciji dela, bolj-ših delovnih pogojih, internacionalizaciji slovenskega visokega šolstva ter večjem spoštovanju izobrazbe, posledica česar bi bilo stabilnejše financiranje raziskovalnega dela in višje plače. Kot ključen vidik pri odpiranju za priseljevanje tujih izobraženih v Slovenijo in doseganju učinkovitejšega kroženja znanja so izpostavili potrebo po spremembi odnosa do izseljenih in priseljenih v Sloveniji. Poudarili so, da bi jih morali dojemati kot ambasadorke in ambasadorje znanosti, kulture, jezika, športa, turizma in raziskovanja, predvsem pa kot koristen povezovalni člen med izvorno in novo državo.

DISKUSIJA IN ZAKLJUČEK

Z vprašanjem bega možganov so se slovenske raziskovalke in raziskovalci ukvarjali že od šestdesetih let dvajsetega stoletja dalje, pri čemer so si postavljali enako raziskovalno vprašanje kot danes, tj. kaj bi morali storiti, da bi preprečili dolgoročne negativne družbeno-ekonomske posledice odhajanja najvišje izobraženega kadra. Že takrat so se zavedali, da Slovenija zaradi svojega polperifernege ekonomskega položaja znotraj globalne strukture (ne)moči različnih držav ne more zaustaviti odhajanja v tujino. Poleg tega se vedno bolj zavedamo, da je znanost mednarodno strokovno področje, zato je mobilnost znanstvenic in znanstvenikov običajen, celo zaželen proces. Tudi zadnji statistični podatki, predstavljeni v članku, kažejo, da se mobilnost doktoric in doktorjev znanosti v zadnjih letih povečuje. Vendar pa statistični podatki niso popolni, saj ne pojasnijo motivov in razlogov za selitve. Iz statističnih podatkov Statističnega urada RS ne izvemo, ali pozitiven saldo priseljenih doktoric in doktorjev znanosti v Sloveniji dejansko predstavlja t. i. priliv možganov, saj nimamo podatkov o tem, ali so se priseljeni zaposlili na delovna mesta, skladna z njihovo izobrazbo. Za dobro upravljanje migracij, ki bi bile koristne za državo, bi poleg osnovnih statističnih

podatkov potrebovali tudi vzpostavitev sistema za spremljanje kvalitativnih značilnosti izseljevanja in vračanja oz. priseljevanja najvišje izobraženih.

Eden izmed odgovorov na izziv izseljevanja najvišje izobraženih, kot so ga videle raziskovalke in raziskovalci pred desetletji in ga vidimo še danes, je tudi spremenjen odnos do izseljevanja ter iskanje rešitev v izboljšanju položaja znanosti v Sloveniji, sodelovanju v smislu kroženja znanja z našimi strokovnjakinjami in strokovnjaki, ki živijo po svetu, privabljanju tujih strokovnjakinj in strokovnjakov ter odpravi administrativnih ovir, s katerimi se vsi soočajo.

Rezultati več raziskav kažejo, da se Slovenija uvršča v skupino t. i. držav širitve (angl. *widening countries*), ki so v preteklih letih sicer izboljšale svoje aktivnosti in uspešnost na področju mednarodne mobilnosti in kroženja talentov, a še vedno zelo zaostajajo za t. i. starimi članicami. Rezultati preteklega ciljno-raziskovalnega projekta »Omilitev posledic bega možganov in krepitev mehanizma kroženja možganov« kažejo, da bo za intenzivnejše kroženje (in ne le odhajanje) talentov in znanja v Sloveniji treba urediti razmere v znanstveno-raziskovalnem prostoru (vse od povečanja ugleda znanosti v državi do neposrednih pogojev za delo), razmisliti o mehanizmih spodbujanja vračanja (pogoji vračanja in reintegracije) ter povečati privlačnost slovenskega znanstveno-raziskovalnega okolja za tuje talente. Slednje je odvisno tudi od širših družbenih pogojev za kakovostno življenje, od možnosti za vključevanje v javni prostor do sproščanja birokratskih postopkov za sam prihod v Slovenijo.

Za konec ponovimo, da je nujen predpogoj za to, da bi res lahko zagotovili razmere za kroženje znanja v vsej širini pomena te kategorije, da uredimo razvrednoten položaj znanosti v Sloveniji ter zagotovimo delovne pogoje za odlično delo znanstvenic in znanstvenikov. Z izboljšanjem položaja znanosti in pogojev dela v znanosti bi uredili domače razmere, poleg tega pa bi ustvarili boljše pogoje za izmenjavo možganov, torej za prihod strokovnjakinj in strokovnjakov iz tujine. Definicija kroženja in izmenjave znanja vključuje tako odhod in beg kot prihod in izmenjavo možganov, poleg tega pa tudi (oz. predvsem) mednarodne mreže znanstvenega sodelovanja. Slednje je vse pomembnejše tudi zaradi globalne digitalizacije, tehnoloških sprememb in strukturnih sprememb v gospodarstvu, ki smo jim danes priča, pa tudi zaradi samega bistva znanosti kot takšne.

ZAHVALE IN DRUGI PODATKI

Članek je nastal v okviru projektov »Učinkovita mobilnost za znanstveno odličnost Evropskega raziskovalnega prostora: primer Slovenije« (V5-2282) in »Omilitev posledic bega možganov in krepitev mehanizma kroženja možganov« (V5-1928) ter programske skupine »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij« (P5-0070), financiranih s strani ARIS ter Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in inovacije.

VIRI IN LITERATURA

- Adams, W. (ur.). (1968). *The Brain Drain*. Macmillan Co.
- Bevc, M., Zupančič, J., & Lukšič Hacin, M. (2004). *Migracijska politika in problem bega možganov* (raziskovalno poročilo). Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Castles, S., Miller M. J. (1998). *The Age of Migration*. Macmillan Press Ltd.
- Keim, W., Medina, L. R., Arvanitis, R., Bacolla, N., Basu, C., Dufoix, S., Klein, S., Nieto Olarte, M., Riedel, B., Ruvituso, C., Saalman, G., Schlechtriemen, T., & Vessuri, H. (ur.). (2023). *Routledge handbook of academic knowledge circulation*. Routledge.
- Klinar, P. (1976). *Mednarodne migracije*. Obzorja.
- Klinar, P. (1989). Razsežja zamisli o tretji slovenski univerzi. *Teorija in praksa*, 8–9, 1063–1067.
- Kožar Rosulnik, K. (2022). *Zaključno raziskovalno poročilo podoktorskega projekta Prenos znanja v kontekstu migracij* (številka projekta Z5-1877). ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 1, 47–57.
- Lowell, B. L. (2003): *Skilled Migration Abroad or Human Capital Flight?* Migration Information Source. <https://www.migrationpolicy.org/article/skilled-migration-abroad-or-human-capital-flight>
- Lukšič Hacin, M. (2010). Migracije v teoretskem diskurzu. V P. Štih & B. Balkovec (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (str. 8–23). Zbirka Zgodovinskega časopisa. Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Lukšič Hacin, M. (2020). Beg možganov od konca petdesetih do začetka devetdesetih let dvajsetega stoletja s poudarkom na Sloveniji. *Dve domovini / Two Homelands*, 52, 113–129. <https://doi.org/10.3986/dd.2020.2.07>
- Lukšič Hacin, M. (2022). Načrti o »Tretji slovenski univerzi« kot del odgovorov na izzive bega možganov sedemdesetih in osemdesetih let dvajsetega stoletja. *Dve domovini / Two Homelands*, 56, 207–223. <https://doi.org/10.3986/dd.2022.2.14>
- Mulec, B. (2011). Kroženje možganov: Nov cilj v povezovanju z diasporami. *Dve domovini / Two Homelands*, 33, 109–122. <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/11007/10196>
- Nakamuro, M., & Ogawa, K. (2010). Mobility of Skilled Labor in Transition Economies: The Perspectives from Brain-Drain, Brain-Waste, Brain-Circulation and Brain-Gain. *Journal of International Cooperative Studies*, 18(1), 71–84.
- Núñez, L., Fraioli, M., & Hoed, M. (ur.). (2022). *Knowledge ecosystems in the new ER. Talent circulation and intersectoral mobility: Pathways for a balanced talent circulation in EU*. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/83842>.
- Östling, J., Sandmo, E., Larsson Heidenblad, D., Nilsson Hammar, A., & Nordberg, K. (ur.). (2018). *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*. Nordic Academic Press.

- Pirher, S. (1985). *Sodobne mednarodne migracije in beg možganov* (raziskovalno poročilo). Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Razpotnik, B., & Zlobec, M. (2023). Dodatna pojasnila pri mednarodni mobilnosti doktoric in doktorjev znanosti po e-pošti Marijanci Ajši Vižintin (14. in 16. 1. 2023).
- Samaluk, B. (2023). *Prehodi od izobraževanja na trg dela: poskusi vstopanja v poklice blaginje in vključevanja na (trans)nacionalni trg dela*. Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Sorčan, S. (1989, 9. april). Na poti k tretji slovenski univerzi. *Delo*, 5.
- SURS. (2023). *SiStat*. Statistični urad Republike Slovenije. <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/100/prebivalstvo>
- Šter, J. (1974). Odtekanje slovenske pameti. *Teorija in praksa*, 11(11–12), 1074–1090.
- Valentinčič, D., Pehar, A., Zagorc, B., Toplak, K., Gostič, M., Vižintin, M. A., Lukšič Hacin, M., Vah Jevšnik, M., & Sirk, M. (2022). *Omilitev posledic bega možganov in krepitev mehanizma kroženja možganov* (zaključno raziskovalno poročilo). ASEF in ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije.
- Vižintin, M. A., & Toplak, K. (2023). *Preseljevanje ljudi s terciarno izobrazbo in z doktoratom znanosti iz Slovenije in v Slovenijo (2011–2021). Učinkovita mobilnost za znanstveno odličnost Evropskega raziskovalnega prostora: primer Slovenije*. ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije. <https://isim.zrc-sazu.si/sites/default/files/poro%C4%8Dilo%201.pdf>
- Vižintin, M. A., Lukšič Hacin, M., & Gostič, M. (2023). Izseljeni in priseljeni: Slovenija v letu 2017. V M. Lamberger Khatib (ur.), *Sožitje med kulturami: poti do medkulturnega dialoga V* (str. 33–56). Center za medkulturno sodelovanje z državami Azije, Afrike in Latinske Amerike, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.
- Williams, A., & Baláž, V. (2008). *International Migration and Knowledge*. Routledge.

SUMMARY

BRAIN CIRCULATION AND BRAIN EXCHANGE OR BRAIN DRAIN?

Klara Kožar Rosulnik, Marina Lukšič Hacin, Marijanca Ajša Vižintin

The emigration of increasingly educated young people has intensified the public discourse on the brain drain in recent years. Slovenian researchers have been working on this topic since the 1960s. At that time, they dealt with the same research question as today, i.e., what should be done to prevent the long-term negative socioeconomic consequences of the emigration of the most highly educated population? Even then, they were aware that Slovenia's semi-peripheral economic position within the global power structure of various countries could not stop the outflow abroad. Moreover, with the increasing awareness that science is an international professional field, the mobility of scientists is a normal, even desirable process. Recent statistics show that the mobility of scientists and researchers has increased in recent years. Therefore, the only solution that researchers saw decades ago and which still holds today is to change the attitude toward emigration and find solutions to improve the scientific position in Slovenia, cooperate with Slovenian experts living abroad in terms of circulation of knowledge, attract foreign experts, and remove administrative obstacles to facilitate the transition of both emigrants and foreign experts. Based on the results of the authors' recent research on brain drain, they present how those who currently live or have lived abroad and have returned to Slovenia view the reasons for their emigration and the prospects for return or international cooperation.

The results of the project Mitigating the consequences of brain drain and strengthening the mechanism of brain circulation show that to increase the circulation of talent and knowledge (and not only brain drain) in Slovenia, it is necessary to regulate the situation in the scientific research area (from raising the profile of science in the country to the immediate working conditions), consider mechanisms to encourage return (conditions for return and reintegration), and increase the attractiveness of the Slovenian scientific research environment for foreign talent. The latter also depends on broader social conditions for the quality of life, opportunities for integration into the public sector and, last but not least, the facilitation of bureaucratic procedures for entry into Slovenia. To ensure the conditions for the circulation of knowledge, it is necessary to regulate the undervalued position of science in Slovenia and create working conditions for the excellent work of scientists. Improving the status of science and working conditions would bring order to the domestic situation and also create better conditions for the exchange of knowledge, i.e., for other experts from abroad to come to Slovenia.

UREDNIŠKI UVODNIK OB 60. ŠTEVILKI REVIJE *DVE DOMOVINI*,
RAZPRAVE O IZSELJENSTVU /
EDITORIAL FOR THE 60TH ISSUE OF THE JOURNAL *TWO HOMELANDS*,
MIGRATION STUDIES

TEMATSKI SKLOP / THEMATIC SECTION

DUŠEVNO ZDRAVJE V KONTEKSTU MIGRACIJ / MENTAL HEALTH IN THE CONTEXT OF MIGRATION

Sanja Cukut Krilić

Mental Health in the Context of Migration: Introduction to the Thematic Section

Dino Manzoni, Liljana Šprah

The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Mental Health of Refugees: A Systematic Literature Review

Mojca Vah Jevšnik

Navigating Integration and Emotional Distress During Vulnerable Stages of Life: The Case of Slovenian Repatriates From Venezuela

Martina Bofulin

Three's a Crowd? Language Assistance in Mental Healthcare Settings in Slovenia

Maja Gostič

Mental Health and Psychosocial Support for Forcibly Displaced People: Insights From Slovenia

Duška Knežević Hočevar, Sanja Cukut Krilić

Managing the Distress of Migrant Farmworkers: Lessons Learned From the Midwestern United States

ČLANKI / ARTICLES

Milan Mrđenović, Matjaž Klemenčič

Kongresnik John Blatnik v boju za državljske pravice v ZDA

Klara Kožar Rosulnik, Marina Lukšič Hacin, Marijanca Ajša Vižintin

Mednarodno kroženje in izmenjava najvišje izobraženih ali beg možganov?

Francesco Della Puppa

Practicing Multi-Sited Ethnography: Reflections, Strategies, and Tools for Qualitative Research on Transnational Migration

Yassir Ali Mohammed

Sudanese Migration and Destination Countries: Motivation Factors and the Role of Gender

ISSN 0353-6777

9 770353 677013

ISSN 1581-1212

Založba ZRC